

Цуркан І. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних комунікацій
Херсонського державного університету

ВОГНЯНА ТА СОЛЯРНА СИМВОЛІКА У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИМВОЛІСТІВ

Анотація. Теоретична та практична необхідність пропонуваного дослідження зумовлена відсутністю спеціальних розвідок, присвячених безпосередньо аналізу вогняної та солярної символіки у творчості Олександра Олеся та європейських символістів. Актуальні завдання сучасного літературознавства формулюють мету дослідження: вивчення формотворів та інтерпретацій міфологем вогню і сонця у творчості Олександра Олеся та європейських символістів.

Ключові слова: вогняна та солярна символіка, міфологеми, символ.

Постановка проблеми. Художня творчість Олександра Олеся є оригінальним явищем в історії української літератури. Її еволюція була невіддільною від загального розвитку вітчизняної поезії в контексті літературного європейського мистецтва. Творчий доробок письменника цікавий стильовим синкретизмом неоромантизму з фольклорною традицією, позначений пресимволістськими тенденціями початку ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники творчості Олександра Олеся концентрують увагу на висвітленні фактів творчого шляху митця й біографічних проекцій на текст (М. Неврлий «Олександр Олесь: Життя і творчість», 1994), студіюють структурно-функціональні рівні його художньої системи (Р. Тхорук «Особливості поетики премодерністського віршу початку ХХ століття», 1996), ґрунтовно вивчають лінгвопоетичні та етнокультурні аспекти творчості (О. Таран «Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти», 2002), зосереджують дослідницький інтерес на міфологічному вимірі метатексту письменника (І. Чернова «Міфопоетика творчості Олександра Олеся», 1999), систематизують і коментують архівні матеріали (Н. Лисенко «Архів О. Олеся еміграційного періоду», 2001), визначають формування символістського типу художнього мислення Олександра Олеся в поетичному та драматургічному доробку (О. Чепелик «Рецепція естетики західноєвропейського символізму в творчості Олександра Олеся доєміграційного періоду», 2009).

Системне наукове дослідження спадщини Олеся розпочалося вже в умовах нашої державності. Монографія М. Неврлого «Олександр Олесь: Життя і творчість» (1994), здійснене Р. Радишевським двотомне видання творів поета [3], збірник матеріалів конференції в Сумах (1999), численні журнальні публікації з пражського архіву, повернутого Україні 1993 року, книжка «Поет з душою вогняною» (1991) – усе це свідчення знаменних зрушень у вивченні спадщини митця.

Відсутність спеціальних розвідок, присвячених безпосередньо символіці вогню та сонця у творчості Олександра Олеся та європейських символістів, підкреслює теоретичну та практичну необхідність пропонуваного дослідження.

Отже, вибір зазначеної вище теми обумовлений її **актуальністю**, суспільною та історичною значимістю. З огляду на специфіку об'єкта дослідження, ступінь вивченості обраної теми, а також актуальні завдання сучасного літературознавства формулюється мета дослідження: вивчення формотворів та інтерпретацій міфологем вогню і сонця у творчості Олександра Олеся та європейських символістів.

Виклад основного матеріалу. Важливе місце в осмисленні світосприйняття символістів займає увага до солярної символіки. У багатомовній народній свідомості поняття сонця і місяця створили міфопоетичну бінарну єдність. В окремих народах місяць і сонце символізували чоловічий і жіночий початок. У різних міфологіях сонце визнається як найдавніше божество. Ще в XVI–XV ст. до н. е. в Єгипті сонце вважалося єдиним царем Всесвіту, а земний цар шанувався як сонячне божество. Давні греки величали його Геліосом. У пізній античності бога Сонця ототожнювали з Аполлоном, звідси його епітет Феб-світлий. В язичницьку епоху слов'яни обожнювали сонце в образі Дажбога, Сварога, Хорса та інших [6, с. 209–210]. Енергетика сяючого сонця уособлювала божественне світло, що було здатне своїми яскравими променями наповнювати життєдайною силою та красою рослинність на тлі безмежного простору природи. Основоположний символ творчого мислення митців – сонце – резонувало із зародженням і розквітом різнобарвних квіток на землі («Земле раскрылись не случайно многообразные цветы... // Что было прежде силой косной, / Что жило тускло и темно, / Теперь омыто влагой росной, / Сияньем дня озарено» (Ф. Сологуб)), де панували радість буття та гармонія («Rozmiłowała się ma dusza / W cichym szeleście drzew, / Gdy koronami ich porusza / Druh mój, przecichy wiew» (Я. Каспрович)).

Репрезентація сонця, як життєсного світила, в якому злилися невловимі звуки, аромати, мрії та квіти в органічну єдність, знайшло відповідне втілення у бодлерівському законі відповідностей. Сонце як глибоко символічний образ піднесений французькими символістами до антропоморфного розуміння («Quand ainsi qu'un poète, il descend dans les villes / Il ennobit le sort des choses les plus viles // Ти, сонце, як поет, сходиш у міста, / Возвеличуєш найогидніші речі» (Ш. Бодлер)). На тлі чарівних пейзажів у момент пробудження натхнення сонце виразно проступає як символ свободи, сили й невмирущої надії та постає як трансцендентне сакральне дійство, у якому відчуваються наркотичні пахощі від «трав, свіжих купав», «ніжно-світлотканих, п'яних конвалій» та океан «жагучої любові на щасливій землі» – («l'amour brûlant à la terre ravie») (А. Рембо).

Мотив сонцепоклонництва в поезіях Лесі Українки, Олександра Олеся, Г. Чупринки, М. Філянського, М. Вороного, К. Тетмаєра, Л. Стаффа та К. Бальмонта поставав як «схильність до ідеалізації первісного світу», «потреба повернення до

чистих, незамулених джерел духовності, до гармонії людської натури і її буття» [5, с. 205]. Поклоніння сонцю сприймалося як символ творчого екстазу («В час, як сонця переливи / Нас підносять в мир надземний» (Г. Чупринка)), щасливого, вільного життя («Сонце заходить, цілючи гай, / Квіти кивають йому на добраніч, / Шепчуть, листочки зриваючи на ніч: / – Не покидай, не покидай...» (М. Вороний)), пробудження природи в буйстві сонячного проміння («Сонечко встало, прокинулось ясне» (Лесі Українка)); «Здрастуй, неба даль бездонная, / Здрастуй, хвиле невгомная, / Земле, росами повитая, / Сяйвом, фарбами залитая» (М. Філянський)); «*Ostrożnym, wstrzemięźliwym, trzeźwym upojeniem / Drży serce me od słońca i rosy dobroci, / Jak owoc śliwy, ciepły już pierwszym promieniem, / A jeszcze na pół chłodny od posnej wilgoci*» (Л. Стафф)), чарівного, всепереможного світла («Открывает лик победный, все полней и все светлей / Яркое-красное светило расцветающего дня, / Как цветок садов гигантских, полный жизни и огня» (К. Бальмонт)), що наповнювало душу живих рослин та митця священним трепетом («Все радіє навкруги, / Все впилося очима в сонце, / Все співає йому гімни, / Простяга до його руки... / Як радіє, квітне серце» (О. Олесь)); («*Słońce! Słońce! Słońce! Słońce! Wszystko łśni się, świeci, pała, / Złote iskry skaczą z morza, / Złotem błyska mewa biała*» (К. Тетмаєр)).

Символіка «блискучого», «ласкавого», «весняного» сонця створює в поетичних творах К. Бальмонта, Олександра Олеся та К. Тетмаєра ілюзорні художні картини любові («Любов як сонце, / Вона розцвітає, як вогняна квітка на темному небі душі / І розкидає свої золоті пелюстки / В самі найближчі провалля» (О. Олесь)); «*Widzę ją – idzie z słoneczną pogodą w anielskiej twarzy, / idzie wieczorem gdzieś nad senną wodą i cicho marzy... / Marzy, że swoim kochaniem ocali kogoś, co gniew się... / Ach! Coraz dalej idzie, coraz dalej, ginie w bezkresie...*» (К. Тетмаєр)), волі в метафоричному образі «злотокрилої орлиці» («Привіт, тобі, сонце! / Привіт, тобі, Воле, від серця мого і народу!»), щастя («Скільки сонця навкруги! / Як хвилюються луги» (О. Олесь)), творчого осяяння («Слишком много сиянья нам Солнце дает» (К. Бальмонт)); «Я із сонячного саява / Легко витворю поему» (Г. Чупринка)), духовної свободи («Моя душа стремится в мир иной / Пленяясь всем далеким, всем безбрежным» (К. Бальмонт)); («*Błękitnych jezior oddalone fale, / na falach słońce łagodne i senne, / zielone gaje, brzozy srebrnopienne, / błędnych róż wieńce i maków korałe*» (К. Тетмаєр)).

Ница, сіра буденщина зумовлює Олександра Олеся, Г. Чупринку абстрагуватися від боротьби з лиховісними силами («А ви, лиходії, а ви, лицеміри / Шукайте для себе нової офіри» (О. Олесь)) і злитися з сонцем – ідеєю незнищенності життя на землі, його постійного відродження («Великому сонцю молюся... / І з сонцем навіки зіллюся» – в О. Олеся, «Сонця промінь золотий / Стріну зачарований. / Буду падать з висоти, / Сонцем коронований» – у Г. Чупринки та «Лик Солнца восстает в безличьи кругозора / И весь различный мир скрепляет он в одно» – у К. Бальмонта).

Олександр Олесь із надзвичайною художньою виразністю передає своє життєве кредо – «напитися сонця і краси» в небуденній миті творчого осяяння як незгасного вогника джерела оптимізму, яке народжується від «тихого відблиску» небесного світила. Душа ліричного героя Олександра Олеся постала віддзеркаленням земного життя рослин, які повсякчас вмирають у безконечному буттєвому вирі («Життя – це все! З життям зникає / І небо, й сонце, і земля, / І все вмирає, / Коли вмираю я»).

У животворному сонячному нектарі («Сонце – Бог, що ллє проміння» (О. Олесь)), яке проймає «кожну клітину» живої істоти та рослини, крилося, на думку українського та російського поетів, «золоте джерело» ясної радості, спокою, вічності та краси («Бог входит в существа, как Солнце сквозь окно, / Когда оно встает за гранью кругозора, / Откроем занавес, нам всем светить дано, / Быть жгучими, любить, быть частью узора» (К. Бальмонт)).

Серед визначальних чинників творчої індивідуальності Лесі Українки, Олександра Олеся, М. Вороного, Г. Чупринки та К. Бальмонта провідна художня функція належала вогню як «сонячному символу» («Ты от солнца идешь и, как солнечный свет, / Согревательно входишь в растения / И, будя и меняя в них тайную влагу, / То засветишься алой гвоздикой, / То зашепчешь, как колос пушистый, / То протянешься пьяной лозой...» – вірш «Гімн огню» К. Бальмонта) [1, с. 208]. Проте для митців першочерговою є метафорична концептуалізація вогню, пов'язана з бінарними концептами світло й темрява, які тісно взаємодіють у формуванні поетичних образів. Як вважає дослідник поетики вогню французький філософ Г. Башляр, аби показати значення вогню на ментальну сферу людини, треба розмовляти якоюсь особливою мовою, відмінною від «мови користі» у світі невігластва й марноти: «Необхідно спілкуватися чимось подібним до «інфра-мови» за допомогою цінностей емоційного життя. Наші внутрішні органи – це вогнища. Саме цілісна мова марення передає усі наші інстинкти. Екзистенціалізм чутливості – а чи існують інші? – потребує цієї інфра-мови. Треба усвідомити, що вогонь – це добро, яке жевріє під попелом. Тисячі мрій про внутрішній жар вказують на прихильність до прихованого вогню. Знайдений скарб обпікає, ми жадаємо оволодіти ним. Якесь упевненість поживає наші прометеївські мрії, переконує нас у тому, що вогонь знаходиться в нас самих...» [2, с. 106].

У палітрі вогняних барв поетичного слова образ вогню мав значення внутрішньої енергії, породженої сильним всепоглинаючим почуттям, конструктивною творчою силою («В огні горить душа моя, / Згорю і сам я, — знаю я, / Бо весь палаю я в огні, — / Не жаль себе, не жаль мені. / Дивись, любуйся, не гаси, / І попіл вітру віднеси» – вірш «В огні горить душа моя...» О. Олеся); («Творить акти одживання / Для нового будівництва – / Діє творчості процес» – вірш «Цар-огонь» Г. Чупринки); («Вездесущий Огонь, я тебе посвятил все мечты, / Я такой же, как ты. / О, ты светишь, ты греешь, ты жжешь, / Ты живешь, ты живешь!» – вірш «Гімн огню» К. Бальмонта).

З площини вогню вирізняється ще один наскрізний мотив жертвоприношення як найвищий прояв духовної сили людини, що окреслюється в поезіях («Вона б ще жевріти могла, / Та більше жевріть не хотіла, — / Ураз всю міць свою взяла, / Всю ніч осяяла і – стліла...» – «Іскра» Олександра Олеся та «Ты как искра встаешь / Из глухой темноты, / Долго ждешь, стережешь. / Кто пришел? Это ты! / Через миг ты умрешь, / Но пока ты живешь, / Нет сильней, нет страшней, нет светлей красоты!» – «Гімн огню» К. Бальмонта). Творча специфікація вогню, за Г. Башляром, констатує, що предметом руху думки стає сила, силу примножує фантазія, вона шукає абсолюту як у житті, так і у слові. Коли вогонь сам себе поглинає, коли міць спрямовує зброю проти самої себе, тоді життя, здається, досягає тотальної концентрації в мить загибелі й грандіозності руйнації стає останнім свідомством буття [2, с. 124].

Іпостась вогняної стихії («Огонь очистительный, / Огонь роковой, / Красивый, властительный, / Блестящий, живой!»

(К. Бальмонт)) виявляється і в метафоричності її смертоносної природи («Палало сонце. Лютувало – / Горіла нива, ліс горів. – / Палало сонце. Все мовчало, / Ніхто і дихати не смів» – вірш «Т. Шевченкові» Олександра Олеся); («Палали в пожежах садиби і села, / Валились ліси, пустошилися од граду поля, / І квіти пов'яли, і вилягли зела – / Стогнала земля...» – вірш «Dies irae» М. Вороного); («Многошумный в пожаре, / Глухой для мольбы, многоликий, / Многоцветный при гибели зданий...» – вірш «Гимн огню» К. Бальмонта).

Вогонь в інтерпретації Лесі Українки та Г. Чупринки реалізується в романтизованій постаті співця, що продовжує власне життя у вогняному палахкотінні своїх пісень («І прийде той, чий образ я носила / З піснями вкупі в серденьку своєму. / «Вона для тебе сей вогонь лишила», – / Його пізнавши, скажуть всі йому» – вірш «Як я умру, на світі запалає» Лесі Українки); («Огнем палаючого слова / Будить людей, живить сердца: / Святе завдання, і основа, / І вічна місія співця» – вірш «Метеор» Г. Чупринки).

Перемога світла над мороком складає основу метафоричного образу зірки, що реалізується через розгорнутий ланцюг «творча свобода – сонце – вогонь». Краса неба, де зорі вже не падають, а «горять, миготять зорі – свічі святі в голубому ефірі» (Г. Чупринка), символізує спокій, тишу, заразом таємничість, містичність, загадковість («Тиха гармонія ночі. / Лагідно в височині / Сяють ласкаві, ясні / Зорі, мов янголів очі, / Мрійно-сумні» – вірш «Музика неба» М. Вороного); («Мгновенья нежной красоты / Соткал я в звездный хорюрод. / Но неисчерпанность мечты / Меня зовет – вперед» – вірш «Звездный хорюрод» К. Бальмонта). Своєрідне спілкування із зоряним небом ґрунтується на одухотворенні небесного світила з метою експлікації надії на порятунку («Як сонце весною, як зірка вночі, / Цвітеш ти і сяєш, проміння ллючи. / І очі скорботні сумної землі / П'ють роси-надії, усмішки твої» – вірш «Як сонце весною, як зірка вночі...» Олександра Олеся) [3, с. 353]; («Ви щасливі, холодні зорі, / Ясні, тверді, неначе з кришталю; / Якби я була зіркою в небі, / Я б не знала ні туги, ні жалю» – вірш «Ви щасливі, пречисті зорі...» Лесі Українки) [7, с. 199]; («Wolności, kto mnie twego nauczył imienia, / Rozerwał me okowy i dał sercu skrzydła, / Których swobody żadne nie spętają siłą, / Albowiem gwiazdy widzieć mogę i z więzienia» – вірш «Сонет про свободу» Л. Стаффа) [4, с. 223].

Зіркове світло, що упокорює розум, пронизує всесвіт, надаючи всевладдя інтуїтивному світовідчуттю. Душі ліричних героїв Олександра Олеся та Лесі Українки, що мріють зорями, й водночас приречені на страждання, прагнуть визволення, прориву з глибин до неба – духовного абсолюту («Вам сняться все сніги глибокі / І самоцвіти на снігах. / На небі зорі синьоокі... // Це дух Ваш, томлячись безкрає, / Прикутий тілом до землі, / Вночі кайдани одмикає / І нишком кидає її» – вірш «Вам сняться всі сніги глибокі» Олександра Олеся) [3, с. 456]; («Але есть на світі люди / Необачні, безпорадні, / Що й при світлі сонця бачать / І хаос, і ясні зорі, / Кращі зорі, ніж небесні, / І хаос, темніший пекла...» – вірш «Часто кажуть: ясні зорі...» Лесі Українки) [8, с. 256].

Краса природи захоплювала Олександра Олеся, дарувала йому душевну рівновагу та викликала поетичне натхнення. Поєднання різнопланових споминів і вражень засвідчують інтертекстуальне багатство поетичних асоціацій українського поета. Найближчим прикладом рецепції творчості співця краси і багатства людського серця К. Тетмаєра є лірика

Олександра Олеся. У нього знайдемо чимало творчих парафраз із польського поета, а іноді – переспівів та перекладів. Вірші К. Тетмаєра в перекладі Олександра Олеся («Що сонце блискуче, як сонця усміх його...», «Чом ви пахучії квіти не квітнуть...») характерні поєднанням гармонії буття з полісемантичними знаками внутрішніх відруків людської душі. Настрій згубної туги, що огортає серце ліричного героя, засвідчує наявність в естетичній системі як молодопольського, так і українського поетів двосвітності: буденний дійсності, наповненою стражданням, кривдою, протистоїть вимріяний гармонійний світ, де перемагають любов, краса, правда.

З найулюбленішими образами Олександра Олеся та К. Тетмаєра – сонцем, зорями, лісом, степом, гірськими струмками, морем пов'язані мрії, надії, сподівання ще з дитинства («Ще не доказані казки, / А вже юнацтво на порозі... / Замість річок, степів – книжки, / Гіркі науки порошки, / І замість сміху часто сльози. // Прошло юнацтво. Казка знов, / Знов наче казка, тільки друга... // Родина, тисячі думок... / І громадянські обов'язки. / Від них до себе – ні на крок! / І дні без сонця, без квіток, / І цілі роки йдуть без казки» в Олександра Олеся та «Ото мені той шум, завжди той самий, однозвучний та вічний, багато літ, з найранішого дитинства, знаний-бо тільки – й лину думкою в пройдешність, скільки ж то разів бачу себе над сим гірським струмком, так саме з заплющеними очима в нього вслуханого, з таким-же жалем, з такою-ж самою журбою безмірною в душі. Проходили літа мого дитинства, йшли роки моєї весняної молодості, і зараз линуть роки життя що-раз далі й безповоротно, – і знову стою сьогодні над тим струмком, з тим самим жалем в душі, з тим самим безкраїм смутком» у К. Тетмаєра) [3, с. 167; 7, с. 20]. Ліричні герої як молодопольського, так і українського поетів, шукають миттєвості щастя на лоні природи («Бо щастя є, як світличко в хмарах: прогляне на хвилю, замигоче, але так легко назад ховається» (К. Тетмаєр) [7, с. 21], що постає життєдайним джерелом внутрішньої сили та краси.

Висновки. Незважаючи на труднощі об'єктивного й суб'єктивного характеру, прихованій чи явній полеміці незаперечним сьогодні є визнання Олеся не маргінальною, а однією з центральних постатей раннього українського модернізму й, конкретніше, символізму, що виросло на питоми національному ґрунті і типологічно пов'язане з подібними явищами загальноєвропейського та світового модерного письменства.

Література:

1. Бальмонт К. Избранное : Стихотворения. Переводы. Статьи / сост., вступ. ст., ком. Д. Г. Макогоненко. М.: Правда, 1990. 606 с.
2. Башляр Г. Фрагменти поэтики огня / пер. с франц. Б. М. Скуратова. М.: Изд-во гуманитарной литературы, 2004. 344 с.
3. Олесь О. Твори : в 2 т. / упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський. К.: Дніпро, 1990. Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. 958 с.
4. Передзвони польської лютні: поетична антологія / пер. В. Гуцаленка; ред.-упоряд. проф. Р. Радишевський. К., 2001. 592 с.
5. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: монографія. 2-е вид., доп. і перер. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 392 с.
6. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. К.: Міленіум, 2002. 260 с.
7. Тетмаєр К. Мелянхолья / пер. М. Лебединець. К.: Грунт, 1898. 61 с.
8. Українка Леся. Зібр. творів: у 12 т. К., 1975. Т. 1. 447 с.

Цуркан И. Н. Огненная и солярная символика в творчестве Александра Олеся и европейских символистов

Аннотация. Теоретическая и практическая необходимость данного исследования обусловлена отсутствием специальных исследований, посвященных непосредственно анализу огненной и солярной символики в творчестве Александра Олеся и европейских символистов. Актуальные задачи современного литературоведения формулируют цель исследования: изучение формотворов и интерпретаций мифологем огня и солнца в творчестве Александра Олеся и европейских символистов.

Ключевые слова: огненная и солярная символика, мифологемы, символ.

Tsurkan I. Fire and sun symbolism in the works of Oleksandr Oles and European symbolists

Summary. The theoretical and practical necessity of this research is due to the lack of special studies devoted directly to the analysis of fire and sun symbols in the works of Alexander Oles and European symbolists. Actual problems of modern literary studies formulate the purpose of the study: the study of creation of forms and interpretations of the mythologems of fire and sun in the works of Alexander Oles and European symbolists.

Key words: fire and sun symbolism, mythologem, symbol.